

INTERSEKCIONÁLNÍ PERSPEKTIVA ZKOUMÁNÍ DOPADŮ KRIZE NA ŽIVOTNÍ DRÁHY V ČR: GENDER, TŘÍDA, VĚK (A RODIČOVSTVÍ)¹ / ALENA KŘÍŽKOVÁ, LENKA FORMÁNKOVÁ

Intersectional Perspective in the Analysis of the Impact of the Crisis on Life Courses in the CR: Gender, Class, Age (and Parenthood)

Abstract: The intersectional perspective represents, in Czech sociology, an untapped opportunity to examine the interaction between the different lines of inequality in the process of constantly changing social structure. This article aims to enrich current Czech sociological research in two ways. Firstly, it analyses and describes the impacts of the economic crisis on labour market relations in the Czech Republic. Secondly, it applies the intersectional perspective in a quantitative analysis of structural inequalities. In this perspective, we analyse the changing structure of the labour market between 2008 and 2012 at the intersection of gender, class (education), age and parenthood, using statistical indicators. Moreover, we use event-history analysis to capture the risk of job loss in the first phase of the crisis (2008–2010). Our analysis shows that the economic crisis deepened existing inequalities in the labour market, further differentiated female labour market prospects by educational attainment, especially in interaction with parenthood, and also rapidly deteriorated the labour market situation of men with low education, including fathers of small children.

Key words: intersectional perspective, impact of the economic crisis on employment, gender, labour market, parenthood, unemployment

DOI: <http://dx.doi.org/10.13060/12130028.2014.15.2.131>

Globální ekonomická a finanční krize (dále jen krize) zastihla Českou republiku v období ekonomického růstu, který se projevil i růstem zaměstnanosti. Míra nezaměstnanosti systematicky klesala od konce roku 2004. Pozitivní vývoj se projevil také v dalších sociálních ukazatelích, jako je pokles počtu obyvatelstva ohroženého chudobou.² První projevy krize zasáhly Českou republiku v roce 2009, kdy došlo k největšímu poklesu HDP od počátku 90. let (Sirovátka a kol. 2010). Míra nezaměstnanosti v souvislosti s krizí kulminovala později, na počátku roku 2010. Období 2008–2010 považujeme proto za první fázi krize. Druhá fáze krize nastala v roce 2012, kdy po mírném poklesu začala nezaměstnanost opět vzrůstat a také další ekonomické ukazatele znovu prokazovaly zhoršení.³

Na rozdíl od celkově pozitivního vývoje na trhu práce a v oblasti zaměstnanostinebyl trend v otázkách genderové rovnosti pozitivní ani v období před nástupem ekonomické krize. Míra ekonomické aktivity žen je v České republice zhruba o pětinu nižší (v roce 2012 o 18 %), než je tomu u mužů. Obdobně genderový rozdíl v míře zaměstnanosti žen a mužů se dlouhodobě pohybuje okolo 17 % a v evropském srovnání je jeden z nejvyšších⁴. Zároveň má Česká republika jeden z nejvyšších rozdílů ve mzdovém ohodnocení práce žen a mužů. V roce 2012 to byl čtvrtý nejvyšší rozdíl v zemích EU-27,⁵ tedy 22 %.⁶ S výše uvedenými skutečnostmi souvisí i negativní dopad mateřství na zaměstnanost žen s dětmi, který je v České republice dlouhodobě nejvyšší v kontextu Evropské unie.⁷ Genderové rozdíly v dopadech krize jsou úzce provázány s rozdíly a rolemi žen a mužů jak

na trhu práce – jak ukazují rozdíly v pozicích v zaměstnání, pracovní době a mzdách – tak v domácnosti a ve vztahu k sociálnímu státu (Rubery, Rafferty 2013: 415).

V české sociologii dosud chybí studie o dopadech krize na genderovou strukturu trhu práce nebo explicitně na genderovou rovnost. V tomto článku se proto pokusíme tuto mezeru částečně zaplnit. Soustředíme se z genderové perspektivy zejména na vývoj zaměstnanosti a nezaměstnanosti v průběhu současné ekonomické krize mezi lety 2008 a 2012 v České republice. Ukazujeme nejen, že krize měla různý dopad na zaměstnanost žen a mužů, ale zejména, že měla různý dopad na zaměstnanost různých skupin žen a mužů podle věku a třídy (vzdělání). Statistická data Českého statistického úřadu z let 2008–2012 a data z reprezentativního šetření „Životní dráhy 2010“ interpretujeme z intersekcionalní perspektivy. Intersekcionalní výzkumný přístup se zaměřuje buď na „vnitroskupinové“ rozdíly (McCall 2005: 1773–1774), resp. „na začleňování znevýhodněných“ (Choo, Ferree 2010: 133) a na jejich zkušenosti a prožívání procesu znevýhodnění, nebo na „meziskupinové rozdíly“ (McCall 2005: 1773–1774). S využitím prvního přístupu jsme jinde ukázaly, jak ztížené šance na získání slušného zaměstnání v důsledku transformace společnosti po roce 1989 a s počátkem ekonomické krize od roku 2008 prožívaly ženy s nízkým vzděláním (Formánková, Křížková 2010). Tento přístup však může mít oproti výhodám v analytické hloubce zachycení situace znevýhodněných nevýhodu v tom, že nevěnuje dostatečnou pozornost zvýhodněným skupinám, které však jsou z genderového hlediska často považovány

za standard (Choo, Ferree 2010: 133). V tomto článku využíváme naopak meziskupinový přístup (McCall 2005), který nám umožňuje sledovat genderové dopady krize jako určité širší vzorce, v kvantitativní perspektivě „zaměřené na meziskupinové rozdíly“ (Choo, Ferree 2010: 133).

Článek nejprve nabízí teoretické zakotvení a shrnutí diskuse o dopadech krize na zaměstnanost, nezaměstnanost a ekonomickou situaci žen a mužů, která probíhá v zahraniční sociologické literatuře. Dále představíme intersekcionalní perspektivu – meziskupinový přístup – našeho zkoumání dopadů krize na zaměstnanost a nezaměstnanost skupin populace z hlediska genderu, třídy a věku. Na datech z „Výběrového šetření pracovních sil“ potom analyzujeme vzorce měnící se genderové struktury trhu práce mezi lety 2008 a 2012 v České republice. Tím získáme teoretické a empirické východisko ke studiu genderových dopadů krize pomocí analýzy historie událostí (event-historyanalysis) na datech z dotazníkového šetření „Životní dráhy 2010“. Na těchto datech ukážeme dopady krize na český trh práce pro vybrané skupiny žen a mužů a poté demonstrujeme rizika pádu do nezaměstnanosti v období nástupu ekonomické krize, tedy mezi lety 2008 a 2010.

Dopady krize na genderovou rovnost v evropském feministickém zkoumání

V důsledku genderové segregace trhu práce a také z důvodu nastavení genderových režimů sociálního státu a „ekonomie“ v rámci domácností v různých zemích má krize na ženy a muže rozdílné dopady a muži a ženy se také na trhu práce v období krize odlišně chovají (Annesley, Scheele 2011; Bettio a kol. 2013; Rubery 2014). Ve světové sociologii je možné v současnosti porovnávat analýzy dopadů předešlých krizí a té současné na genderovou rovnost (Rubery, Rafferty 2013). Analýzy dopadů předešlých ekonomických krizí a z nich vzešlé teoretické koncepty vykreslily ženy jako „rezervní pracovní sílu“ nebo „náravník“⁸. Jedná se o pracovní sílu, která v době krize může, resp. je ochotna, nastoupit na trh práce nebo z něho odejít podle ekonomických potřeb buď rodin, nebo zaměstnavatelů. Tvoří tedy určitý „náravník“, na který krize dopadne nejdříve a nejvýrazněji a který může tlumit dopad krize na další skupiny populace (Rubery 2014). Tyto teorie stavějí na předpokladu, že ženy se na rozdíl od mužů v první řadě identifikují s pečovatelskou rolí a teprve v druhé řadě s rolí placené pracovní síly (Rubery, Rafferty 2013: 417). Na tuto teorii navazuje tzv. „substituční teorie“, která je založena na předpokladu, že zaměstnavatelé v období krize mohou nahrazovat mužské pracovníky ženami, které představují na trhu práce méně ceněnou a tím také levnější pracovní sílu (Bettio a kol. 2013). Současná ekonomická krize však ukázala, že již nelze na ženy pohlížet jako na homogenní populaci, pro kterou by tyto teoretické předpoklady platily. Spíše platí é, že: 1. jako určitý náravník jsou definovány konkrétní oblasti trhu práce nebo jednotlivá zaměstnání či pozice; 2. i muži mohou být významně zastoupeni v těchto „náravníkových“ zaměstnáních. Spolu

s genderem je třeba brát v úvahu také věk, třídu a národnost jako další charakteristiky určující dopady krize na pozici různých skupin populace na trhu práce (Rubery 2014).

Segmentační teorie pracuje s předpokladem, že spíše než rozdělení podle genderu, kde muži jsou primárními a ženy sekundárními pracovníky, je důležité rozdělení trhu práce na segmenty (primární a sekundární) nebo definice určitých zaměstnání jako „náravníků“ v krizi. V období krize jsou nejvíce ohroženi muži a ženy na sekundárním segmentu trhu práce, kde chybí ochrana zaměstnanců a zároveň je tam velká konkurence vzhledem k převažující nekvalifikované pracovní síle. Zároveň ale nelze genderovou dimenzi opomenout, neboť na sekundárním trhu práce, který je v krizi „náravníkem“, převládají ženy a jsou tak tímto systémem oproti mužům významně více ohroženy (Bettio a kol. 2013). Oproti teorii segmentace trhu práce hovoří segregační hypotéza o tom, že lokalizace žen a mužů do různých sektorů trhu práce může představovat pro ženy v době krize výhodu. To je dáno tím, že většinou nacházejí zaměstnání v sektorech, které nebyly krizí postiženy (např. veřejný sektor a služby) (tamtéž). Naopak muži mohou být krizí postiženi více, neboť maskulinizované obory jako průmysl a stavebnictví byly krizí zasaženy významněji. Tato hypotéza platila zejména v první fázi současné krize. Ovšem v důsledku úsporných opatření v reakci na krizi došlo druhotně k negativnímu vývoji právě u sektorů s převahou žen – veřejná správa a služby (Rubery 2014).

V souvislosti s nerovným postavením žen a mužů jak ve veřejné, tak i v soukromé sféře Sylvia Walby již v roce 2009 upozornila na to, že dopady současné ekonomické krize mění a budou dále měnit genderovou dynamiku struktury příležitostí ve společnosti. Rozdíly mezi muži a ženami v možnosti uplatnit se na trhu práce a vyjednávat své pracovní závazky se zaměstnavateli, ale i v rámci domácností budou narůstat, a to odlišně v různých fázích životního cyklu (Walby 2009). Jak ukáže naše analýza, právě věk a fáze životního cyklu jsou i v ČR jedněmi z určujících faktorů rozdílů v dopadech krize na skupiny populace.

Z hlediska genderové rovnosti je třeba brát v úvahu dva základní poznatky, které jsou pro analýzu genderových dopadů současné ekonomické krize klíčové. Za prvé, genderové nerovnosti, jako je vyšší míra nezaměstnanosti žen, rozdíly v odměňování nebo negativní dopad mateřství na zaměstnanost žen představují výchozí situaci, do které ekonomická krize vstoupila, a změny v postavení žen a mužů na trhu práce se odvíjejí od této struktury nerovností. Za druhé, opatření s cílem zmírnit negativní vliv ekonomické krize na trh práce a na veřejné rozpočty (úsporná opatření) mají rozdílné dopady na ženy a na muže a na ženy ve srovnání s muži dopadají negativněji. Protože je ve veřejné sféře zaměstnáno více žen než mužů, a ženy jsou navíc obvykle po delší období závislé na příjmech sociálního státu (péče o děti, důchody), a protože současně jsou z hlediska svých nižších příjmů citlivější na změny, jako je např. zvýšení DPH, mají tyto změny potenciálně častěji negativní dopad na ženy ve srovnání s muži (Annesley, Scheele 2011; Elson 2010; Seguino 2011; Walby 2009).

Srovnávací analýza členských zemí EU ukázala, že v počátcích krize mohla sice genderová segregace představovat pro ženy relativní výhodu či „ochranu“, protože nezaměstnanost rychle rostla zejména v oborech, kde převládají muži. Avšak následná fiskální opatření, zejména snížení výdajů na veřejný sektor, zasáhla především ženy, které ve veřejném sektoru převládají (Bettio a kol. 2013). Bettio a kol. (2013) dále upozorňují, že genderově senzitivní analýza dynamiky vývoje trhu práce ukazuje trend snižování genderových rozdílů v míře zaměstnanosti, nezaměstnanosti a v odměňování.⁹ To však není výsledkem zlepšování pozice žen na trhu práce, ale výsledkem trendů snižování pracovních příležitostí a zhoršování pracovních podmínek jak u žen, tak u mužů.

Opatření snižující veřejné výdaje v sociální oblasti mají negativní dopad na genderovou rovnost, protože ženy představují většinu klientely sociálního státu a poskytují většinu neplacené péče o děti, nemocné a staré občany (Elson 2010; Leschke, Jepsen 2011: 8; Pearson, Sweetman 2011). Snižování podpory státu v této oblasti (zejména péče o děti a dlouhodobé péče) v České republice není doprovázeno kvalifikovaným zhodnocením dopadů těchto opatření na různé skupiny populace a na genderovou rovnost. Přitom genderový audit např. ve Velké Británii ukázal, že ženy v letech 2014–2015 zaplatí (prostřednictvím snížení sociálních dávek, zvýšení daní apod.) 75 % fiskálního deficitu, který byl vytvořen jako reakce na krizi (Annesley, Scheele 2011: 341).

V neposlední řadě je třeba si všimnout vlivu krize na partnerská a rodinná soužití (Pearson, Sweetman 2011: 5). Jestliže se totiž snižují reálné mzdy, roste tlak na výdělek žen a zvyšují se časové nároky na jejich placenou práci; zbývá méně času a energie na péči a práci v domácnosti. Tyto trendy spolu s ubýváním jisté placené práce poskytované za důstojných podmínek způsobují přesun do neformální ekonomiky (tamtéž), zejména pro některé skupiny žen (s nízkým vzděláním, více dětmi, ve vyšším věku). To všechno může mít dlouhodobě negativní dopady na životní úroveň některých domácností. Zároveň se s rostoucí nezaměstnaností snižuje podíl dvoupříjmových rodin, protože v části z nich se ženy stávají jedinými živitelkami (Bettio a kol. 2013). To však často neznamená převzetí většího podílu práce a péče v domácnosti muži (Maříková, Křížková, Vohlídalová 2012). Můžeme odhadovat, že v této situaci se tlak na muže dostat roli (hlavního) živitele rodiny zesiluje a zároveň narůstá, zejména v souvislosti s rostoucí nezaměstnaností, podíl těch, kteří jsou v této snaze neúspěšní.

Intersekcionalní perspektiva zkoumání dopadů krize podle genderu, třídy a věku v ČR

Intersekcionalní perspektiva představuje teoreticko-metodologický rámec zkoumání sociálních nerovností. V intersekcionalní perspektivě nefungují jednotlivé linie nerovností nezávisle, ale spíše společně jako komplementární nebo křížící se fenomény (Kolářová 2008; Yuval-Davis 2012). Důraz je zde kladen na „násobení“, ve kterém jsou jednotlivé zdroje nerovností považovány za navzájem zá-

vislé a jejich dopady jsou zkoumány ve vzájemné interakci (Brah, Phoenix 2004; Crenshaw 1991; McCall 2005; Shields 2008; Walby 2007). Proto je zde třeba osvětlit náš přístup ke zkoumání dopadů krize s využitím intersekcionalní perspektivy a zdrojů dat, která využijeme k analýze.

V tomto článku nabízíme strukturní obraz toho, jak se propojují dopady krize z hlediska genderu, třídy a věku, resp. jaký dopad měla krize na různé skupiny populace z hlediska těchto charakteristik. Naše výsledky však nemohou poskytnout odpověď o tom, jak jsou námi popsané mobility v daných liniích nerovností prožívány (Penner, Saperstein 2013: 339). To je úkol spíše pro kvalitativní výzkum s využitím vnitroskupinového přístupu (viz např. Formánková, Křížková 2010). Významný přínos meziskupinového přístupu zaměřeného na procesy a na odhalení určitých obecně platných vzorců vidíme podobně jako Nira Yuval-Davis (2013: 7) v tom, že intersekcionalní analýza by se neměla omezovat pouze na ty na okraji společnosti, ale měla by zahrnovat všechny členy společnosti. Právě kvantitativní analýza tak dává možnost porovnávat znevýhodněné a privilegované skupiny, resp. analyzovat proměnné, které v interakci buď (re)produkují, nebo oslabují tyto statusy. Intersekcionalní přístup by se tak mohl stát vhodným rámcem pro analýzu sociální stratifikace. Tento návrh reflektuje omezení dosavadního přístupu většiny analýz sociálních nerovností nebo sociální stratifikace. Ty se totiž zaměřují většinou pouze na jednu z kategorií – třída, rasa/etnicita/národnost nebo gender a jen zřídka se snaží studovat je jako komplex vzájemně se posilujících nebo protichůdných procesů (Acker 2006). V českém prostředí upozorňuje Kateřina Kolářová (2008: 6) na to, že sice existuje tradice zkoumání vícedimenzionality statusu, nicméně sledované dimenze nezahrnují ani gender, ani etnicitu. Pokud byl v dosavadních výzkumech a teoreticko-metodologickém uvažování o stratifikaci české společnosti gender zahrnut, bylo to výhradně samostatně, nikoli v kombinacích nebo prolínání (tamtéž). Pokud zde tedy vznášíme návrh využít intersekcionalní přístup pro analýzu sociální stratifikace, jde o požadavek zahrnovat do stratifikačních modelů systematicky gender a navíc ne samostatně, ale v kombinaci s dalšími liniemi nerovností.

S využitím intersekcionalního zkoumání linií sociálních, politických a ekonomických nerovností a moci byly identifikovány různé kategorie/proměnné, nejčastěji třída, gender, etnicita a rasa, dále např. sexualita, způsobilost a fáze životního cyklu (Yuval-Davis 2012:48–49). Vždy je však třeba vycházet ze situace v daném místě a čase a zejména v kvantitativní meziskupinové intersekcionalní perspektivě z dostupných dat. V případě České republiky se potýkáme s nedostatkem dat o etnitě/národnosti, takže není téměř možné pracovat s těmito proměnnými a statisticky podrobně a aktuálně popsat např. situaci romské populace nebo cizinců v ČR. V úvodu jsme ukázaly, že český trh práce je strukturován významně z hlediska fází v životní dráze a rodičovství (dopad rodičovství na zaměstnanost žen). Proto budou hlavními li-

niemi nerovností, kterými se zde budeme zabývat, gender, třída (reprezentovaná dosaženým vzděláním) a věk a s tím související proměnné vztahující se k rodičovství. Z prostоровých důvodů však není možné zahrnout všechny dimenze daných proměnných a jejich kombinací, proto se tedy blíže soustředíme na mladší věkové skupiny, které byly dopady krize zasaženy nejvýrazněji, a na věkové skupiny vztahující se k ranému rodičovství. Na budoucím výzkumu pak bude analyzovat změny v situaci starších věkových skupin.

Analýza a výsledky

Analýzu dopadů krize z hlediska genderu, třídy a věku dělíme na dvě části. Nejprve se zabýváme celým obdobím krize (2008–2012) s využitím statistických indikátorů převážně z „Výběrového šetření pracovních sil“ (ČSÚ) tak, jak je publikuje ve srovnávací perspektivě všech členských zemí EU Eurostat. V analýze statistických indikátorů postupně přidáváme zvolené linie nerovností – gender, věk a třída, resp. nejvyšší dosažené vzdělání – a tak zpřesňujeme obraz skupin populace negativně ovlivněných dopady krize. Poté se podrobněji zaměřujeme na první fázi krize (2008–2010) a s využitím dat reprezentativního dotazníkového šetření („Životní dráhy 2010“) na populaci 4 010 žen a mužů ve věku 25–60 let osob se ptáme: 1. pro které skupiny populace se v tomto období zhoršily pracovní podmínky; 2. které skupiny čelily významnějšímu riziku nezaměstnanosti v průběhu tohoto období; 3. kdy v průběhu jejich životní dráhy k tomu došlo. S využitím dalších linií nerovností, např. rodinný stav, ale i ekonomický status, ověřujeme a doplňujeme naše zjištění.

Gender, třída a věk na trhu práce v období ekonomické krize (2008–2012)

V době krize obecná míra nezaměstnanosti rostla v ČR zvláště od roku 2009. Svého vrcholu dosáhla u obou pohlaví v první polovině roku 2010, od té doby velmi mírně klesala a dlouhodobě se udržovala pod průměrem EU. Zároveň lze v České republice, stejně jako v ostatních státech EU, sledovat opětový růst nezaměstnanosti a „druhý“ nástup krize od počátku roku 2012. Vývoj míry nezaměstnanosti podle pohlaví ukazuje, že nezaměstnanost sice na úplném začátku krize (mezi lety 2008–2009) rostla o něco rychleji u mužů oproti ženám, ale také, že nezaměstnanost vždy byla a zůstala vyšší pro ženy, a to zhruba o dva procentní body v celém průběhu ekonomické krize.

Z grafu 1 je patrné, že zatímco nezaměstnanost mužů se vyznačuje určitými výkyvy, nezaměstnanost žen po výrazném nárůstu v prvním čtvrtletí 2009 již příliš výrazně neklesla. Tento skokový nárůst mezi čtvrtým čtvrtletím roku 2008 a 2009 je společný pro vývoj nezaměstnanosti u obou pohlaví. Zatímco ale míra nezaměstnanosti mužů vzrostla od začátku roku 2008 do začátku roku 2010 o téměř čtyři procentní body, nezaměstnanost žen vzrostla ve stejném období o necelé tři procentní body. Nástup krize byl tedy v její první fázi výraznější u mužů. Ovšem další vývoj uka-

zuje, že zatímco nezaměstnanost mužů od roku 2010 do roku 2012 klesala, u žen výše míry nezaměstnanosti od té doby spíše stagnuje. A navíc, koncem roku 2012 se míra nezaměstnanosti žen znovu zvýšila na míru přesahující čísla z roku 2010. Je tedy vidět, že míra nezaměstnanosti má dynamičtější tendenci u mužů, naproti tomu u žen se projevují její dlouhodobější dopady v podobě horších šancí vstupu do nového zaměstnání ve srovnání s muži.

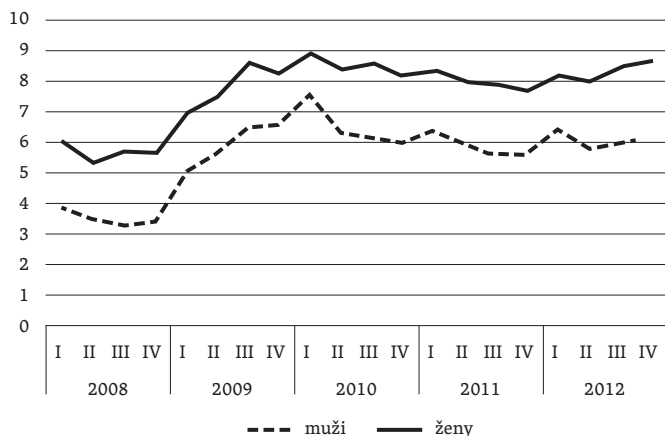
Gender a věk: Křehké starty mladých na trhu práce

Na otázku, kdo byl zasažen rostoucí nezaměstnaností nejvíce, je jednoznačná odpověď: mladí lidé (Bell, Blanchflower 2009: 8). Tato skupina je obvykle definována jako věková kategorie 15–24 let. V roce 2012 přesáhla průměrná míra nezaměstnanosti mladých do 24 let v EU-27 22 %, zatímco ještě v roce 2007 to bylo 15,7 %. Situaci mladých na trhu práce ohrožují především malé pracovní zkušenosti, nezkušenost s hledáním zaměstnání a omezené finanční zdroje (Verick 2009). Velmi negativně se na jejich situaci odrážejí také měnící se podmínky trhu práce, zejména jeho negativní flexibilizace a klesající jistota zaměstnání. Mladí lidé jsou i v příznivých ekonomických obdobích více ohroženi nezaměstnaností a špatnými pracovními podmínkami než další věkové skupiny. V období krize se ale stávají „narázníkem“ (Plantenga, Remery, Lodovici 2013).

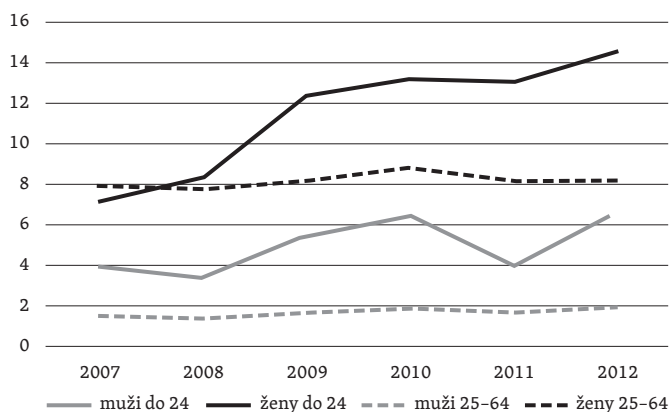
Jsou těmi, jejichž propouštění je zvažováno nejdříve, a těmi, které nejvíce postihne snížená nabídka práce. Tyto trendy mohou zásadně negativně poznamenat¹⁰ další pracovní i soukromý život mladých. Dlouhodobé dopady na pracovní dráhu znamenají další období nezaměstnanosti, nižší mzdu a menší kariérní šance ve srovnání s těmi, kdo dlouhodobou nezaměstnaností neprošli, a ve srovnání s dalšími věkovými skupinami (Arulampalam 2001; Bell, Blanchflower 2010; Skans 2011).

Mills a Blossfeld (2005: 19) upozorňují, že v zemích se silně familialisticky orientovaným sociálním státem budou nejistotou při vstupu na trh práce negativně ovlivněni více muži než ženy, protože se od nich očekává, že si vytvoří stabilní ekonomickou pozici. Zároveň na podmínky žen vstupovat na trh práce a vytvořit si tam stabilní pozici má vliv zejména nastavení sociálního státu a dostupnost služeb péče o děti (tamtéž). Obě tyto charakteristiky – silný tlak normy muže živitele a podmínky sociálního státu, které ztěžují slučitelnost pracovních a rodinných rolí pro ženy – vystihují situaci v České republice.

Na druhou stranu mladí vstupující na trh práce jsou často bez závazků, a proto jsou schopni se lépe přizpůsobit požadavkům pracovního trhu (např. pravidelným dlouhým dojížděním do zaměstnání nebo jsou ochotni se kvůli práci přestěhovat) (Feřtřová, Temelová 2011). Zároveň může nízká nabídka práce a nízké mzdy v některých regionech přispět k rozhodnutí žen vyměnit nezaměstnanost za mateřství. S tím však jde ruku v ruce prodloužení období mimo trh práce, protože v regionech s vysokou nezaměstnaností je často i nízká nabídka služeb péče o děti (tamtéž). Tím

Graf 1: Vývoj míry nezaměstnanosti v jednotlivých čtvrtletích 2008–2012 podle pohlaví (v procentech).

Zdroj: Eurostat, Labour Force Survey (2013).

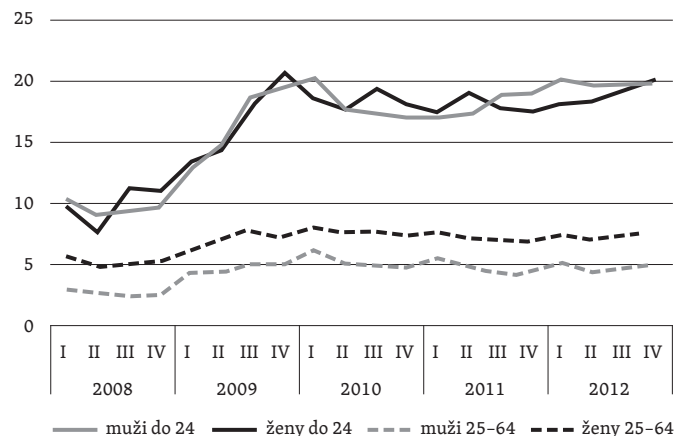
Graf 3: Zaměstnaní na zkrácený úvazek jako procento všech zaměstnaných podle věku a pohlaví.

Zdroj: Eurostat; Labour Force Survey (2013).

se k předchozí nezaměstnanosti mohou přidávat další negativní důsledky pro následující pracovní dráhu žen, protože mateřství představuje výrazné znevýhodnění při hledání zaměstnání (Křížková a kol. 2011).

Skutečnost, že v období ekonomické krize byli nárůstem nezaměstnanosti i v České republice zasaženi zejména mladí lidé, ukazuje graf 2. V průběhu roku 2009 se míra nezaměstnanosti žen a mužů do 24 let zdvojnásobila a překročila 20 % hranici. Od té doby postupně mírně klesala, ale v roce 2012 se znovu k 20 % vrátila.

Dalším problémem, který se v období krize kromě nezaměstnanosti a ekonomické neaktivity prohlubuje i v České republice, je nejistota a podzaměstnanost mladých. Více než čtvrtina lidí do 24 let je zaměstnána na dobu určitou. V roce 2012 dosáhl tento podíl 24 % všech zaměstnaných mužů a 32 % všech zaměstnaných žen do 24 let. Během tohoto pětiletého období (2008–2012) došlo k nárůstu o deset procentních bodů u mladých mužů a u žen dokonce o téměř 13 procentních bodů. Ukazuje se, že pokud vyčleníme mladé do 24 let, v celku starší populace došlo v období krize v podstatě pouze k velmi mírnému nárůstu podílu smluv

Graf 2: Míra nezaměstnanosti podle věku a pohlaví v letech 2008–2012 (v procentech).

Zdroj: Eurostat; Labour Force Survey (2013).

na dobu určitou. Zaměstnání na dobu určitou není příznivým východiskem pro osamostatnění mladých lidí, ať již jde o odchod z domova a založení samostatné domácnosti nebo založení rodiny. Zaměstnání na zkrácený úvazek, resp. jeho nárůst, je také jedním ze zásadních dopadů ekonomické krize na zaměstnanost mladých lidí (viz graf 3). Zatímco se totiž míra zaměstnání na zkrácený úvazek zvýšila v tomto období pro muže a ženy nad 24 let jen velmi mírně, u mladých do 24 let narostla podobným tempem jako zaměstnání na dobu určitou. K více než zdvojnásobení podílu zaměstnaných na zkrácený úvazek došlo u mladých žen, k výraznému nárůstu však došlo i u mladých mužů. Jak u mužů, tak i u žen jde v této věkové kategorii nejspíše většinou o nedobrovolný zkrácený úvazek – tzv. podzaměstnanost, protože vzhledem ke zvyšujícímu se věku prvorodiček nelze říci, že by zde motivací byla lepší možnost kombinovat práci s péčí.

Vyhlídky na úspěšnou pracovní dráhu a její počátek, resp. úspěch ve vytvoření určité stabilní pozice na trhu práce, představují jedno ze zásadních východisek pro plánování a realizaci partnerských vztahů a zakládání samostatné domácnosti a rodiny. Nezaměstnanost, špatné pracovní podmínky a neaktivita v počátku pracovní dráhy mohou mít dlouhodobé negativní důsledky na další pracovní dráhu a životní úroveň mladých.

Ukazuje se, že i v České republice patří mladí do 24 let mezi skupiny populace nejvíce negativně zasažené změnami na trhu práce v období krize. Nezaměstnaností a neaktivitou jsou nejvíce postiženi mladí s nízkým vzděláním, a to především mladí muži se základním vzděláním nebo s vyučením, jejichž míra nezaměstnanosti dosáhla na konci roku 2012 53 %.¹¹ Zaměstnání na dobu určitou a na zkrácený úvazek představují nejisté typy zaměstnání, které jsou zdaleka nejčastěji uplatňovány vůči mladým ženám, a tento trend v období krize sílí. Zároveň dochází i k výraznému nárůstu termínovaných pracovních smluv a zkrácených úvazků u mužů, avšak jejich podíl v populaci mladých mužů zdaleka nedosahuje míry znevýhodnění těmito pracovními podmínkami v populaci mladých žen.

Gender, věk a rodičovství: Rodičovská fáze životní dráhy

Věk a rodičovství představují zásadní určující linie šancí na trhu práce, v nichž se projevují genderové normy a nerovnosti specificky se proměňující v průběhu životní dráhy. Jak již bylo uvedeno výše, v České republice je dopad mateřství na zaměstnanost žen oproti ženám bez malých dětí nejvyšší v celé Evropské unii. Zatímco míra ekonomické aktivity žen v období prvních let po narození dítěte klesá, zaměstnanost mužů s dětmi do šesti let roste, respektive otcové s malými dětmi jsou zaměstnaní častěji než muži bezdětní.¹² V České republice již dlouhodobě funguje v rámci životní dráhy model několikaletého odchodu žen z trhu práce z důvodu mateřství (Hašková 2005), zatímco u mužů pracovní dráha z důvodu otcovství přerušena nebývá. To je dáno především podobou české rodinné politiky, která podporuje dlouhodobou přestávku v práci za účelem péče o děti (Formánková, Dobrotic 2011; Formánková 2010; Křížková, Vohlídalová 2009). Nastavení rodinné politiky tak zhoršuje pozici žen na trhu práce a zvyšuje nepřímou hrozbu marginalizace a chudoby u rodin s dětmi (Tomešová-Bartáková 2009; Formánková 2010; Sirovátka a kol. 2006).

Dopady krize byly výrazně zasaženy zvláště ženy mladší 30 let, u kterých se nezaměstnanost vyšplhala v roce 2010 až nad 12 %. Dále se potvrzuje zjištění předchozích výzkumů (Křížková a kol. 2011; Křížková, Vohlídalová 2009), že ženy do 35 let, tedy ženy, které jsou matkami dětí předškolního věku nebo jimi mohou potenciálně být, mají výrazně menší šance uplatnit se na trhu práce, než je tomu u mužů (viz graf 4). Tato skupina žen představovala v době krize výrazně vyšší míru nezaměstnanosti, než tomu bylo u mužů stejného věku i než byla obecná míra nezaměstnanosti žen.

Výrazný vliv rodičovství, a zejména potenciální či reálná přítomnost malých dětí, na zaměstnanost mužů a žen na českém trhu práce, na který usuzujeme z výše uvedené analýzy věkových skupin, potvrzuje graf 5. Zatímco zaměstnanost žen s dětmi do šesti let byla v době ekonomické krize více než 20 procentních bodů pod evropským průměrem, muži s dětmi všech věkových kategorií byli výrazně aktivnější na trhu práce, než je průměr v EU. Pokud se ale zaměříme na ženy se staršími dětmi, tedy dětmi ve věku nad šest let, představují stejně jako muži míru zaměstnanosti převyšující průměr EU a zároveň genderový rozdíl v mírách zaměstnanosti je oproti skupině s dětmi do šesti let výrazně nižší.¹³ Například v roce 2012 byl rozdíl v míře zaměstnanosti mezi otci a matkami dětí do šesti let 53 procentních bodů, zatímco mezi rodiči dětí nad šest let byl pouze okolo pěti procentních bodů (viz graf 5).

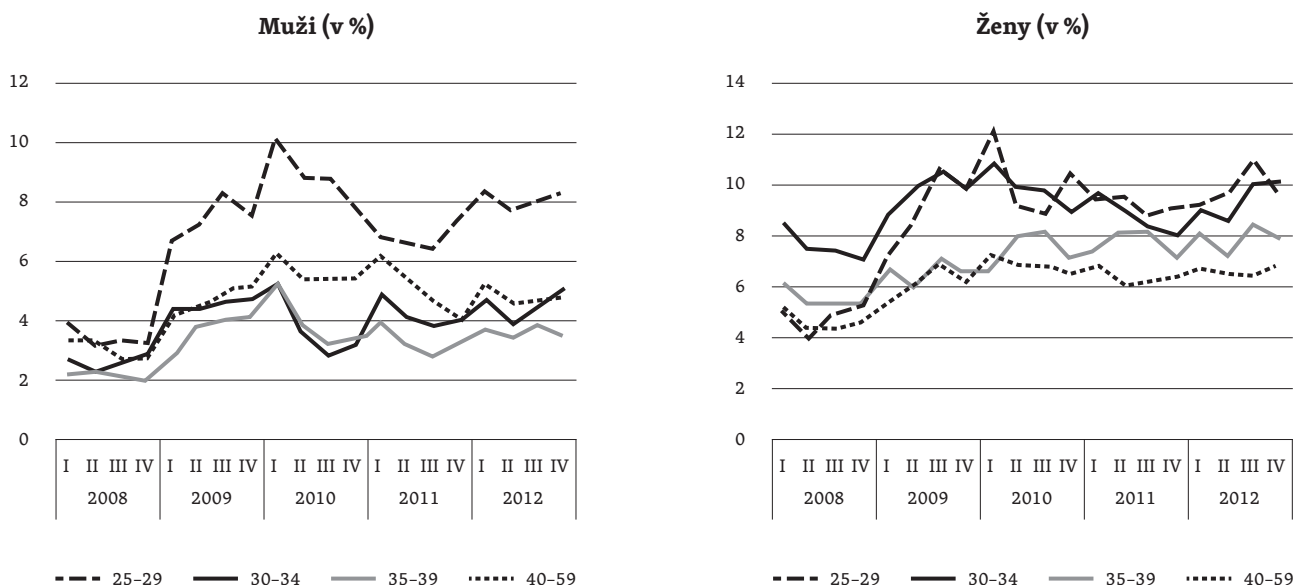
Je tedy patrné, že v České republice funguje model dvoupříjmové rodiny, ovšem s výjimkou rodin s dětmi předškolního věku. Je to dáno především nutností dvou příjmů pro dosažení slušné životní úrovně většiny domácností a také silnou normou placeného zaměstnání, která je v české společnosti dlouhodobě zakotvena jak pro muže, tak i pro ženy (Křížková, Vohlídalová 2009). V období raného rodičovství převládá model muže živitele a ženy pe-

čovatelky, ať již z důvodu normy intenzivního mateřství, diskriminace či nemožnosti vrátit se na trh práce u žen, zatímco muži tento model naplňují intenzivnějším zapojením na trhu práce.

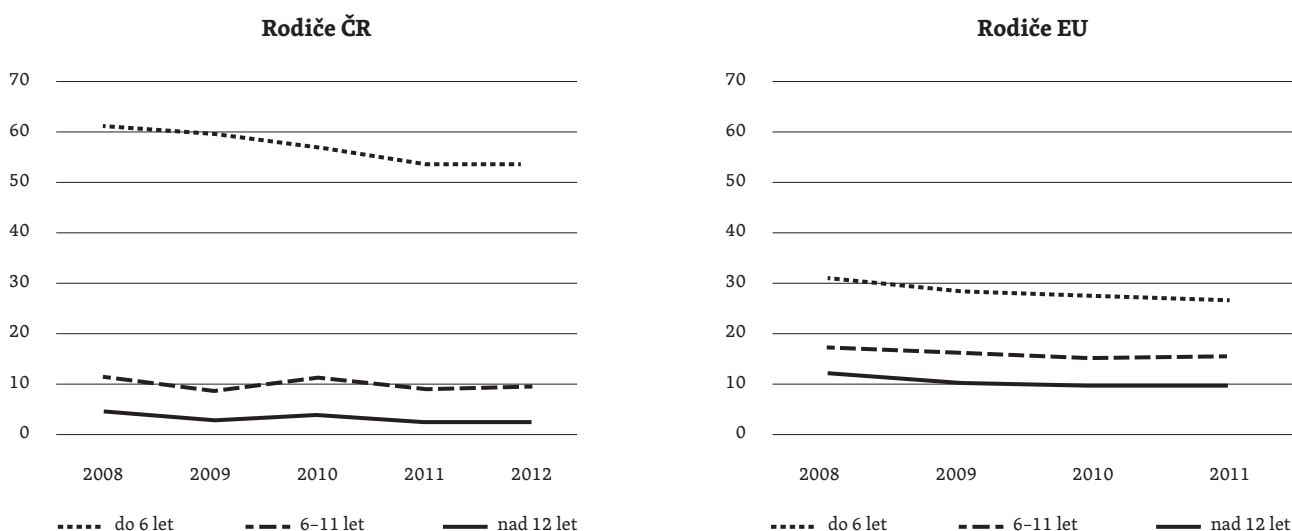
Podobně jako v ostatních evropských zemích se v průběhu ekonomické krize mírně snižovaly genderové nerovnosti v některých ukazatelích zaměstnanosti i v České republice (Bettio a kol. 2013). Rozdíl v míře zaměstnanosti matek a otců dětí do šesti let dosahoval v České republice v roce 2008 více než 60 procentních bodů (viz graf 5). To svědčí o stále velmi silném modelu muže živitele a ženy pečovatelky v období rodičovství s dětmi do šesti let. Mezi lety 2008 a 2010 se však tento rozdíl snížil na 57 a do roku 2013 na 53 procentních bodů. Není to však důsledek postupného dosahování genderové rovnosti, ale zřejmě spíše důsledek toho, že jak na ženy, tak na muže dopadá ekonomická krize negativně, ale s různou dynamikou a s různými dlouhodobými důsledky. Roli zřejmě hraje více faktorů, ale jedním z hlavních je zcela určitě postupně narůstající diferenciace dopadů ekonomické krize na vzdělanostní skupiny žen a mužů. V případě rodičů malých dětí se k tomu ještě přidávají změny rodinné politiky (např. změny a rozrůzněnost podmínek využívání rodičovské a rodičovského příspěvku a změny v dostupnosti služeb péče o děti pro různé vzdělanostní/příjmové kategorie rodičů) (Hašková 2005; Křížková a kol. 2008). To zřejmě způsobilo, že u některých skupin matek malých dětí (vyšší příjmové skupiny) se míra zaměstnanosti v průběhu sledovaného období významně zvýšila, protože se mohly do zaměstnání vrátit dříve, a u některých skupin otců naopak klesla, protože se stali nezaměstnanými (muži s nízkým stupněm dosaženého vzdělání). Vliv vzdělání na měnění se situaci v zaměstnanosti žen a mužů v průběhu ekonomické krize, a to i v souvislosti s rodičovstvím, budeme analyzovat v následující části.

Gender, věk, rodičovství a třída

Kulturní a sociální kapitál, který může do určité míry reprezentovat výše vzdělání (Bourdieu 1986), ovlivňuje dlouhodobě stabilitu mužů a žen na trhu práce. Nejistá pozice na trhu práce, a tím i riziko chudoby, se výrazně zvyšuje s klesající úrovní nejvyššího dosaženého vzdělání (Esping-Andersen 2009) a naopak vyšší vzdělání představuje strategii, jak se nezaměstnanosti vyhnout (Mihaylova 2004). I když se situace nízko kvalifikovaných zaměstnanců zhoršuje ve všech státech Evropské unie, Česká republika se pohybuje výrazně nad evropským průměrem z hlediska míry jejich nezaměstnanosti (viz graf 6). Nezaměstnanost žen se základním vzděláním dosáhla v České republice 25 %, což je zhruba třikrát více než v populaci žen obecně. Zásadní vliv nízkého vzdělání na pracovní dráhy žen v České republice v průběhu životního cyklu ukázala již kvalitativní studie Formánkové a Křížkové (2010). Jak jsou na tom ale muži? Zatímco průměrná míra nezaměstnanosti mužů se drží výrazně pod evropským průměrem, nezaměstnanost mužů s nízkým vzděláním dosáhla v roce 2012 téměř 32 %, tedy

Graf 4. Změny míry nezaměstnanosti v jednotlivých čtvrtletích v období krize v letech 2008–2012 podle věkových kategorií (v procentech).

Zdroj: Eurostat, Labour Force Survey (2013).

Graf 5. Rozdíl v míře zaměstnanosti (v procentních bodech) otců a matek v ČR a EU podle věku dětí v letech 2008–2012.

Zdroj: Eurostat, Labour Force Survey (2013). Vlastní výpočty.

o více než 11 procentních bodů výše, než je evropský průměr, a více než pětikrát více, než je míra nezaměstnanosti v populaci mužů celkově.

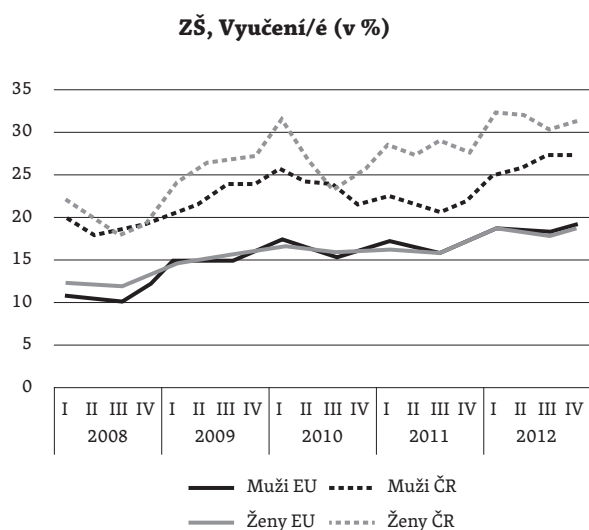
Z grafu 6 je patrné, že ekonomická krize měla v České republice negativnější dopad na muže s nízkým stupněm vzdělání než na ženy se stejným vzděláním, na rozdíl od evropského průměru. Tam byli sice muži také postiženi krizí více, ale pouze v prvních měsících, kdy se krize nejvíce odrazila v útlumu stavebnictví a automobilového průmyslu. Zároveň můžeme sledovat větší výkyvy v míře nezaměstnanosti u mužů a pozvolnější, ale zároveň s menšími výkyvy směrem k nárůstu nezaměstnanosti u žen.

Podíváme-li se na další vzdělanostní skupiny, je patrné, že muži a ženy se středoškolským a vysokoškolským vzdě-

láním mají jistější pozici na trhu práce, než je běžný průměr v rámci zemí EU-27 (viz graf 7). Zároveň si však můžeme všimnout, že křivka evropského průměru i křivka průměru nezaměstnanosti českých mužů středoškoláků se výrazně podobají třem výrazným nástupům v prvním čtvrtletí roku 2010, 2011 a 2012. To je zřejmě dáno masovějším propouštěním vždy ke konci kalendářního roku a také sezonností některých prací, které typicky vykonávají muži.

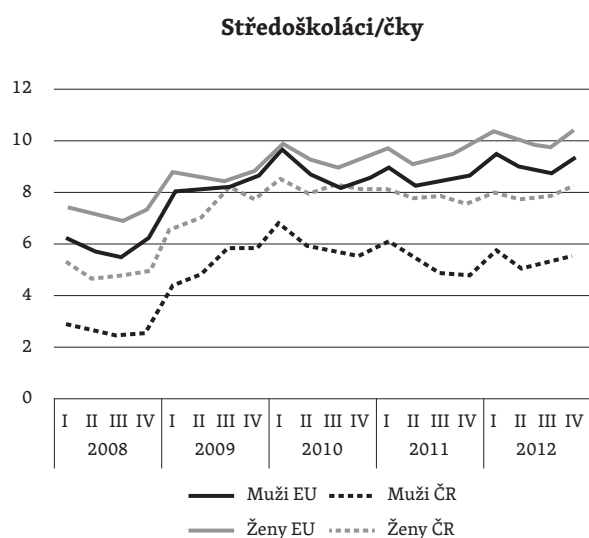
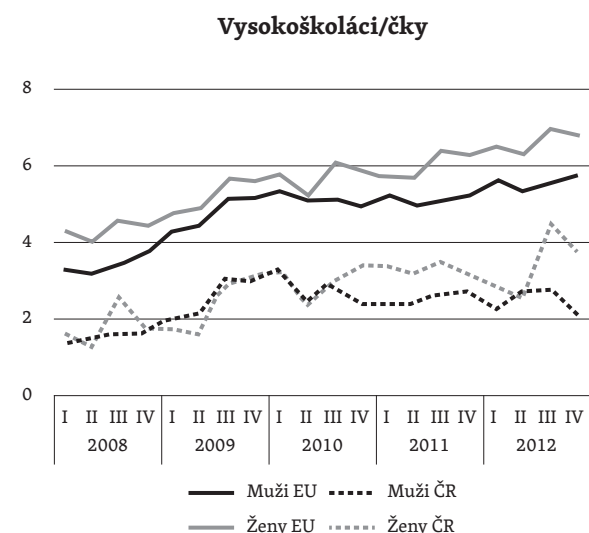
Oproti mužům nemají ženy se středoškolským vzděláním v České republice v období ekonomické krize tak stabilní pozici, tento trend však přetrvává již z doby před nástupem krize. Jejich nezaměstnanost je sice nižší než průměr EU-27, tento rozdíl byl ale zvláště v prvních letech krize minimální (viz graf 7).

Graf 6: Míry nezaměstnanosti žen a mužů, kteří dosáhli nejvyššího vzdělání vyučením – srovnání EU a ČR v letech 2008–2012 (v procentech).

Zdroj: Eurostat, Labour Force Survey (2013).

Graf 7: Míry nezaměstnanosti žen a mužů s nejvyšším středoškolským a vysokoškolským vzděláním – srovnání EU a ČR v letech 2008 až 2012 (v procentech).

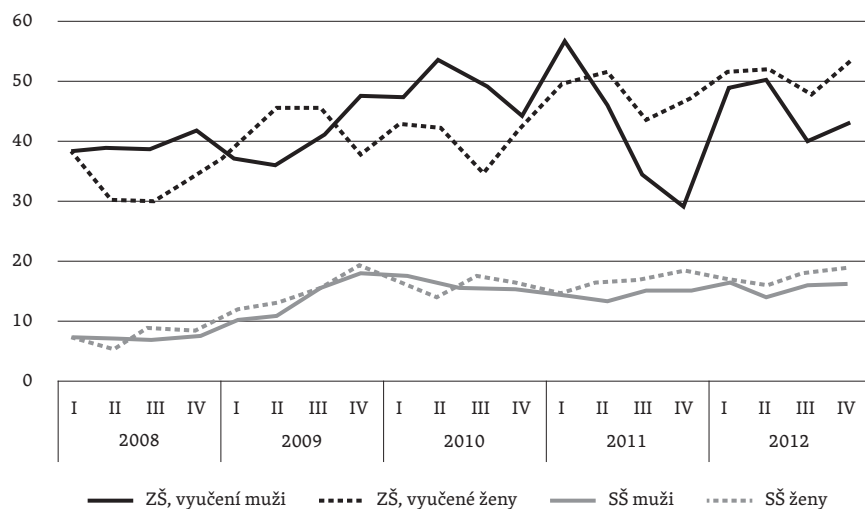
Zdroj: Eurostat, Labour Force Survey (2013).

V České republice se v době krize uplatňují na trhu práce výrazně lépe středoškolsky vzdělaní muži než ženy. Rozdíl v míře nezaměstnanosti těchto dvou skupin se pohybuje stabilně mezi 1,5–2 %. Vývoj nezaměstnanosti v době krize u vysokoškoláků a vysokoškolaček, skupiny s vysokým kulturním a sociálním kapitálem, která je tradičně považována za velice dobře adaptovanou na českém trhu práce (Mareš, Sirovátka, Vyhlídal 2003), ukazuje, že v České republice zasáhla krize vysokoškoláky oproti situaci v jiných evropských zemích velmi mírně (viz graf 7). Pokud se ale projevila výrazněji, tak právě u žen, zvláště v druhé polovině roku 2012. Ukazuje se tedy, že propouštějí-li nebo odmítají-li zaměstnavatelé zaměstnávat osoby s vysokoškolským vzděláním, týká se to převážně žen. I když platí, že vysokoškolské vzdělání je pro české ženy výrazným nástrojem ochrany před nezaměstnaností, zejména ve srovnání s níže vzdělanými ženami, v době ekonomické krize se jejich situace oproti mužům vysokoškolákům zhoršuje.

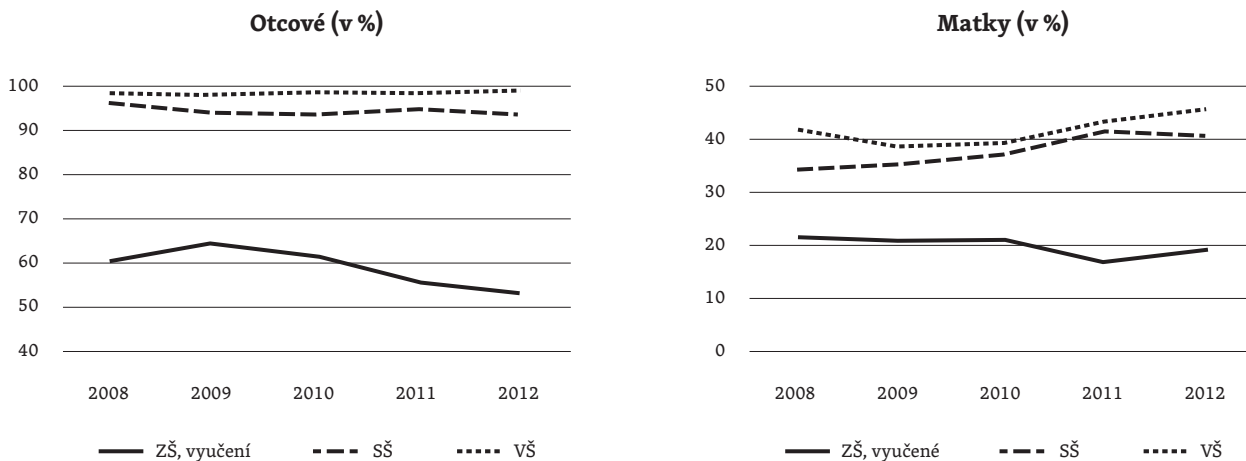
Mladí lidé s nízkým vzděláním představují na českém trhu práce skupinu silně ohroženou sociálním vyloučením a marginalizací (Katrňák, Mareš 2007: 300). Zatímco před obdobím ekonomické krize byla nezaměstnaná zhruba jedna třetina mladých mužů s nízkým vzděláním (37,2 %), na konci roku 2012 už to byla více než polovina (viz graf 8). I když u mladých žen s nízkým vzděláním docházelo v období krize k podobně velkým výkyvům jako u mužů, jejich míra nezaměstnanosti vzrostla z mírně vyššího výchozího bodu oproti mužům (38 %) pomaleji, na 42 %. Ekonomická krize neměla velký vliv na míru zaměstnanosti mladých lidí s nízkým vzděláním a ta se stabilně pohybovala pouze okolo 5 % u mužů a 3 % u žen.

Vzdělanostní úroveň mladých je vysoká, a to relativně i v evropském srovnání. 95 % lidí do 24 let dokončilo alespoň střední vzdělání. Zároveň významná část mladých lidí do 24 let ještě své studium nedokončila. V období krize pokračoval strmý nárůst podílu absolventů vysokých škol v české populaci, když ve věkové skupině 30–34 let vzrostl podíl mužů s vysokoškolským vzděláním mezi lety 2008–2012 ze 14,8 % na 22,4 % a podíl žen dokonce z 15,9 % na 29,1 %.¹⁵ V této věkové kategorii totiž již můžeme očekávat, že nejvyšší vzdělání dokončila většina těch, kdo o něj usilovali a byli úspěšní, pokud odhlédneme od stále ještě malého podílu těch, kdo v ČR procházejí dalším vzděláváním v pozdějším věku. Naprostá většina ekonomicky neaktivních lidí do 24 let je v procesu vzdělávání (91 % žen a 97 % mužů).¹⁶

Z hlediska průběhu životních drah je vhodné doplnit analýzu vlivu dosaženého vzdělání na zaměstnanost o vliv rodičovství. Model vysoké zaměstnanosti mužů v době, kdy jsou rodiči malých dětí, totiž ve světle výše jejich kulturního kapitálu není již tak jednoznačný. Vysokoškolsky vzdělaní otcové dětí do šesti let si i v době ekonomické krize udrželi téměř 100 % míru zaměstnanosti (viz graf 9). U středoškolsky vzdělaných otců došlo k mírnému poklesu zaměstnanosti, zatímco u stejně vzdělaných matek dětí do šesti let zaměstnanost výrazně vzrostla. Oproti výše vzdělaným otcům, kteří se do značné míry vyhnuli nárůstu nezaměstnanosti v důsledku ekonomické krize, otcové malých dětí

Graf 8: Míra nezaměstnanosti do 24 let podle pohlaví a vzdělání¹⁴ (v procentech).

Zdroj: Eurostat Labour Force Survey (2013).

Graf 9. Míra zaměstnanosti rodičů dětí do šesti let v letech 2008–2012 podle nejvyššího dosaženého vzdělání a pohlaví (v procentech).

Zdroj: Eurostat, Labour Force Survey (2013).

s nízkým vzděláním byli negativními dopady ekonomické krize na muže s nízkým vzděláním postiženi v zásadní míře. V první fázi ekonomické krize mezi lety 2008–2009 u nich sice došlo k nárůstu míry zaměstnanosti, ale po roce 2009 u nich došlo k velmi výraznému poklesu, až na 53% míru zaměstnanosti. V období od roku 2010 klesla míra zaměstnanosti i u vyučených matek malých dětí, a to až na 19%. Zároveň je třeba si všimnout, že míra zaměstnanosti matek dětí do šesti let dokonce ani u matek s vysokoškolským vzděláním ve sledovaném období nepřesáhla 50 %, takže je u všech vzdělanostních kategorií matek méně než poloviční ve srovnání se stejně vzdělanými otci dětí do šesti let.

I když je dlouhodobá nezaměstnanost žen v ČR vyšší ve srovnání s muži, dopady krize způsobily rychlejší nárůst nezaměstnanosti u mužů, zejména v první fázi krize. Mladí lidé obecně a mladé ženy zvláště jsou skupinami, na které výrazně dopadl nejen strmý nárůst nezaměstnanosti, ale i zhoršování pracovních podmínek v podobě vyšší nejisto-

ty a podzaměstnanosti. Období raného rodičovství představuje významný znevýhodňující faktor pro ženy, ale pozice na trhu práce se v období krize významně zhoršovala i pro skupinu otců malých dětí s nízkým vzděláním. Zatímco pro muže představuje již středoškolské vzdělání významnou výhodu ve snaze vyhnout se nezaměstnanosti, v populaci žen je výhodou vysokoškolské vzdělání, ale ve srovnání s muži vysokoškoláky se v období krize zhoršovala významně i situace vysokoškolaček. Krize a zřejmě i reformy rodinné politiky přinesly nárůst diferenciací dopadů na matky malých dětí. U matek dětí do šesti let se středoškolským a vysokoškolským vzděláním dokonce zaměstnanost stoupla.

Dopady první fáze ekonomické krize na pracovní podmínky a nezaměstnanost žen a mužů

Podrobnější analýzu dopadů ekonomické krize na různé skupiny populace umožňují data dotazníkového šetření „Životní dráhy 2010“. Na vzorku 4 010 dotázaných

přinášíme odpovědi na otázku: Jak se v první fázi ekonomické krize (2008–2010) změnilo postavení mužů a žen na trhu práce v České republice a které konkrétní skupiny žen a mužů byly více ohroženy zhoršujícími se pracovními podmínkami a nezaměstnaností? Data poskytují retrospektivní údaje o pracovní dráze dotazovaných. V analýze se zaměřujeme zejména na genderovou dynamiku růstu nezaměstnanosti na českém trhu práce, konkrétně v souvislosti se statisticky doloženým faktem, že muži se stávali během první vlny ekonomické krize častěji obětí nezaměstnanosti než ženy. V meziskupinové intersekcionální perspektivě se blíže zaměřujeme na propojování vlivu genderu s třídou, resp. výší dosaženého vzdělání, s věkem a pracovní pozicí nebo ekonomickým statusem a rodičovstvím a rodinným stavem na pozici na trhu práce a na riziko ztráty zaměstnání. Zajímají nás také důvody ztráty zaměstnání, v době krize a před ní. Všímáme si rovněž četnosti zkrácených úvazků a smluv na dobu určitou, které jsou v České republice spíše než nástrojem kombinace práce a rodinného života indikátorem nejistoty zaměstnání (Vohlídalová, Formánková 2012).

Podle zjištění z dat „Životní dráhy 2010“ se ekonomická krize odrazila ve zvyšování rizika nezaměstnanosti zvláště u nízko kvalifikovaných profesí. Nejčastěji se v době krize stávali nezaměstnanými pomocníci a nekvalifikovaní pracovníci/ce (19 %). Vysokou míru ztráty zaměstnání vykazovali také řemeslníci/ce (21 %), provozní ve službách a obchodě (19 %) a obsluha strojů a zařízení (15 %). Nárazníkem se v ČR v současné krizi staly tedy profese, které zastávají muži a ženy s nižším vzděláním.

Ekonomická krize přinesla zvýšený důraz na vzdělání v podobě šancí nalézt nové zaměstnání, a to zejména u žen. Základní vzdělání a střední vzdělání bez maturity a vyučení měly tři čtvrtiny nezaměstnaných mužů a dvě třetiny nezaměstnaných žen. Jestliže v posledních třech letech před krizí (2005–2007) bylo mezi ženami, které vstupovaly do nového zaměstnání, 36 % vyučených, 40 % středoškoláček a 15 % vysokoškoláček, v období ekonomické krize už byla každá pátá žena, která našla zaměstnání, vysokoškolsky vzdělaná a pro ženy s nižším než středním vzděláním výrazně poklesly šance zaměstnání najít. U mužů v tomto ohledu nedošlo v souvislosti s ekonomickou krizí k významnému posunu.

Růst nejistot v podobě rostoucí četnosti práce na zkrácený úvazek a se smlouvou na dobu určitou nacházíme opět zvláště u žen. Z celkového počtu žen, které vstupovaly do zaměstnání v posledních třech letech před ekonomickou krizí (mezi lety 2005 a 2007), pracovalo na zkrácený úvazek 7,5 %. Tento podíl vzrostl na 17,5 % z těch žen, které našly zaměstnání v období ekonomické krize mezi lety 2008–2010. Dále stoupal podíl zaměstnaných pracujících na smlouvu na dobu určitou. Jestliže v posledních třech letech před ekonomickou krizí vstupovalo do zaměstnání se smlouvou na dobu určitou 15 % žen a 12 % mužů, v době ekonomické krize vstupovalo do zaměstnání se smlouvou

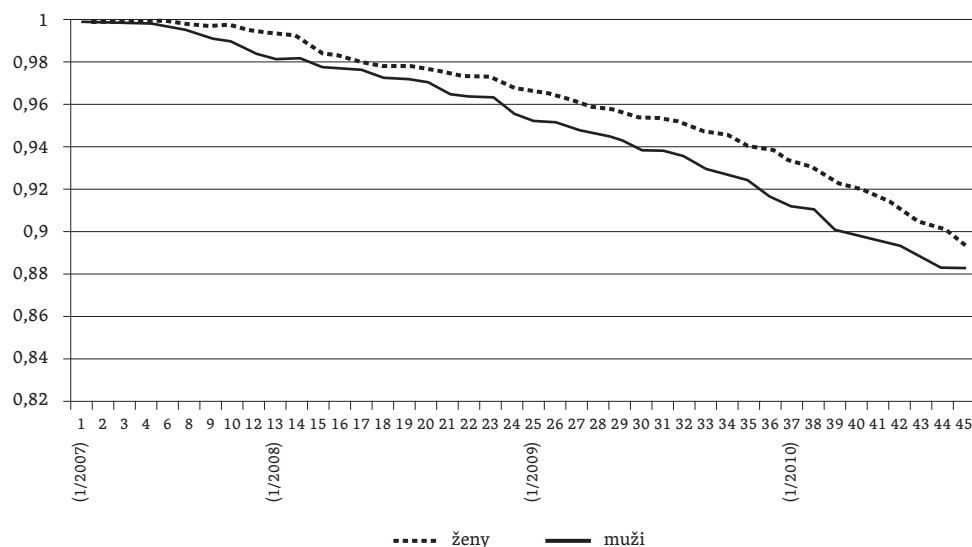
na dobu určitou již 36,5 % žen a 32 % mužů. Právě pracovní smlouva na dobu určitou představuje kromě běžného propuštění nebo zániku či restrukturalizace pracoviště velice častý důvod ukončení zaměstnání. Mezi lety 2008–2010 ztratilo práci z těchto důvodů 28 % nezaměstnaných. Oproti tomu před rokem 2007 ztratilo práci ze stejných důvodů pouze 13 % nezaměstnaných v našem vzorku. Zaměříme-li se na rozdíly v důvodech ztráty zaměstnání mezi muži a ženami, nenacházíme v datech výrazné rozdíly.

Linie nerovností ovlivňující riziko pádu do nezaměstnanosti v první fázi krize

Nyní se budeme zabývat pády do nezaměstnanosti v době krize podrobněji s využitím časových řad z výše uvedeného dotazníkového šetření „Životní dráhy 2010“. Studium nezaměstnanosti z hlediska životní dráhy nám umožňuje zachytit vývoj rizika pádu do nezaměstnanosti v průběhu let 2007–2010 u žen a mužů v České republice v době první eskalace krize. Výhodou tohoto postupu je možnost sledovat, jak se při měnících se charakteristikách (přítomnost dítěte, fáze ekonomické krize, délka pracovní zkušenosti, vzdělání, rodinný stav) mění také riziko ztráty zaměstnání. Tomuto typu analýzy zaměstnanosti se věnuje v České republice Chaloupková (2010) nebo Hamplová (2010), ty se ale zaměřují na pracovní starty a na pracovní dráhy mladých mužů a žen.

Výchozí populací osob, která vstupuje do analýzy, jsou muži a ženy ve věku mezi 25 až 60 lety, kteří začali pracovat (status zaměstnance/kyně nebo podnikání) před lednem 2007 a byli k 1. 1. 2007 stále zaměstnaní, i když mohli od té doby po celé sledované období zaměstnání měnit. Sledovanou událostí je začátek nezaměstnanosti. V případě, že se respondentky či respondenti stali nezaměstnanými po 1. 1. 2007 z jiného statusu než ze zaměstnanosti, se do analýzy nedostali. Osoby, které odešly ze statusu zaměstnané/ho z jiných důvodů (rodičovská dovolená, studium, penze), byly cenzorovány, to znamená, že se při opětovném návratu na trh práce do vzorku nedostávaly. 291 osob ze vzorku 4010 osob ztratilo v období po 1. lednu 2007 zaměstnání. Růst nebo pokles rizika pádu do nezaměstnanosti během ekonomické krize jsme sledovaly od 1. ledna 2007 do října 2010. Na začátku sledovaného období byla česká ekonomika v konjunkturu, která vrcholila v roce 2006 (růst +7 % HDP¹⁷). V roce 2009 nastal nejvýraznější ekonomický propad od doby přechodu na tržní ekonomiku v roce 1990 (pokles – 4,7 % HDP), v reakci na to potom v roce 2010 výrazně vzrostla nezaměstnanost, jak jsme ukázaly výše. Vstupní proměnná (baseline) pro potřeby analýzy, jak se muži a ženy stávali nezaměstnanými během krize, byla definována jako délka posledního zaměstnání po 1. 1. 2007.

Z grafu číslo 10 jsou patrná dvě důležitá zjištění. Za prvé, jen u malé části výchozí populace (muži a ženy zaměstnaní po 1. lednu 2007) se muži a ženy stali nezaměstnanými, a za druhé, rozdíl mezi muži a ženami je relativně

Graf 10: Křivka „přežití“ v zaměstnání v době krize (1/2007–10/2010) –Kaplan-Mayerova metoda.

Zdroj: Reprezentativní dotazníkové šetření „Životní dráhy 2010“.

malý s tím, že muži se stávali v době krize – od 24. měsíce pozorování – nezaměstnanými rychleji než ženy. Rozdíl mezi muži a ženami ale není signifikantní. Zajímá nás tedy vliv dalších faktorů, které by vysvětlily riziko ztráty zaměstnání v první fázi krize. V tabulce 1 jsou patrné výsledky regresní analýzy vlivu věku, věku dětí, vzdělání,

fáze krize a rodinného stavu na propad do nezaměstnanosti u žen a u mužů.

Regresní model potvrzuje zjištění ze statistických údajů, která jsme prezentovaly výše, že zásadní vliv na vznik nezaměstnanosti v období ekonomické krize mělo jak u mužů, tak u žen, vzdělání a věk. Základní vzdělání signifikantně

Tabulka 1: Výsledky regresní analýzy- propady do nezaměstnanosti podle pohlaví.

Vysvětlující proměnné	Relativní riziko nezaměstnanosti (exp (B))			
		Muži	Ženy	Celkem
Vzdělání	ZŠ	2,99***	3,59***	3,33***
	ŠŠ/vyučení	1,67*	2,14***	1,9***
	SŠ s maturitou	1	1	1
	VŠ	0,94	0,34*	0,6
Věk	25–29let	1	1	1
	30–39let	0,53**	0,51*	0,54**
	40–49let	0,73	0,54	0,67
	50–60let	0,64	0,59	0,64*
Fáze krize	do 12/2008	1	1	1
	1/2009 do 10/2010	3,95***	2,1*	2,99***
Rodinný stav	svobodný/ná	1	1	1
	ženatý/vdaná	0,56*	1,23	0,83
	rozvedený/ná	2,11**	1,74	1,86**
	vdovec/vdova	0,56	0,65	0,61
Věk nejmladšího dítěte	bezdětnost	1	1	1
	dítě do tří let	1,21	1,28	1,26
	dítě 3+	1,36	1,48	1,07
Délka současného zaměstnání	do dvou let	1,79*	1,29	1,55*
	2–4 roky	1,12	1,44	1,27
	5 – 9 let	1	1	1
	10 a více let	0,85	0,85	0,85

Zdroj: Reprezentativní dotazníkové šetření „Životní dráhy 2010“.

Poznámka: Statistická významnost regresních koeficientů: * = 5%, ** = 1%, *** = 0,1% hladina významnosti.

Testy shody modelů se základním modelem (Log likelihood test) jsou statisticky významné na hladině významnosti 0,01 %.

zvysuje riziko propadu do nezaměstnanosti již oproti vyučení a středoškolskému vzdělání bez maturity bez ohledu na pohlaví. K podobným výsledkům dospěli Mareš, Sirovátka a Vyhlídal (2003) při výzkumu dlouhodobé nezaměstnanosti. V jejich výzkumu největší nebezpečí nezaměstnanosti vykazovali právě nekvalifikovaní i kvalifikovaní dělníci, manuální pracovníci v zemědělství a ostatní manuální pracovníci v průmyslu. Nejméně byli nezaměstnaností na druhé straně postiženi vysokoškolsky vzdělaní jedinci (tamtéž: 43). Lze usuzovat, že krize nezměnila trendy na trhu práce z hlediska vzdělání, spíše jen prohloubila míru znevýhodnění některých skupin. Zároveň vysokoškolské vzdělání signifikantně snižovalo riziko nezaměstnanosti oproti vzdělání středoškolskému pouze u žen. Ukazuje se tedy, že zatímco mužům ke stabilní pozici na trhu práce stačí již středoškolské vzdělání, ženám s vysokoškolským vzděláním se v době krize snižovalo riziko ztráty zaměstnání o 66 % oproti středoškolačkám s maturitou.

Věk představuje další parametr, který významně ovlivnil pozici mužů a žen v průběhu ekonomické krize na českém trhu práce. Jak jsme ukázaly výše, v ČR se v souvislosti s krizí nezaměstnanost mladých žen i mužů dostala k hranici 20 %. Z dat dotazníkového šetření vyplývá, že i osoby ve věku 25–29 let mají výrazně ztíženou pozici na trhu práce oproti lidem starším. Podle regresní analýzy bylo u třicátníků o téměř polovinu nižší riziko stát se nezaměstnanými, než tomu bylo u lidí ve věku 25–29 let. Když se podíváme na starší věkové kategorie 40–59 let a 50–60 let, rozdíl je stále významný, ale již není signifikantní ani u skupiny mužů, ani u skupiny žen. Zjištění regresní analýzy odpovídá datům z Eurostatu o České republice, kdy ve věkové skupině 25–29 vzrostla nezaměstnanost mezi prvním čtvrtletím 2008 a prvním čtvrtletím 2010 téměř 2,5krát. Podobného nárůstu nezaměstnanosti nedosáhla žádná vyšší věková kategorie. To koresponduje se zjištěním Sirovátky a kol. (2010), že specifická míra nezaměstnanosti u absolventů, kteří právě ukončili školu, se zvýšila z hodnoty 15,3 % na konci roku 2008 na 29,5 % na konci roku 2009.

Významný vliv na riziko pádu do nezaměstnanosti mělo také sledované období. V období mezi lednem 2009 a říjnem 2010, kdy nastala první fáze krize, bylo statisticky významně vyšší riziko ztráty zaměstnání než v období od ledna 2007 do prosince roku 2008. Podobně data z „Výběrového šetření pracovních sil“ ukazují, že ke konci roku 2009 se podíl těch nezaměstnaných, kteří před rokem pracovali, zvýšil na více než polovinu z celkového počtu nezaměstnaných (Hora, Sirovátka 2012).

Parametr rodinného stavu ukazuje, že nejvíce je ohrožena nezaměstnaností skupina mužů po rozvodu. Signifikantně více rozvedených mužů ztratilo v době krize zaměstnání než v populaci svobodných. Rodinný stav naopak není signifikantním explanačním parametrem u žen. Můžeme tedy usuzovat, že imperativ mužského živitelství ovlivňuje míru aktivity mužů na trhu práce. Zatímco matky odchá-

zejí mimo trh práce, otcové přebírají závazek ekonomického zajištění rodiny. Zároveň naše zjištění může být odrazem toho, že to je genderová norma, která do jisté míry ovlivňuje pozici mužů na trhu práce. Zásadní vliv na pozici ženatých mužů na trhu práce má ale jejich vzdělání. Muži, kteří mají nejnižší šance na trhu práce – muži s vyučením a základním vzděláním – mají také nejmenší šance na založení vlastní domácnosti a rodiny (Kalmijn 2011).

Ani u žen, ani u mužů nepředstavuje v tomto modelu rodičovství v porovnání se vzděláním nebo věkem faktor, který výrazně ovlivňuje riziko ztráty zaměstnání. Ženy s malými dětmi, v souladu s genderovou normou, odcházejí na mateřskou či rodičovskou, tím se nedostávají do tohoto statistického modelu, protože neroste jejich riziko přechodu ze zaměstnanosti do nezaměstnanosti. Nemůžeme ale tvrdit, že mateřství nemá na nezaměstnanost žen žádný vliv. Ženy s malými dětmi se do nezaměstnanosti dostávají zřejmě nejčastěji hned po rodičovské, jak jsme ukázaly v analýze statistických dat výše (srov. Tomešová Bartáková 2009; Hašková 2011). Zde se však jedná o analýzu rizika pádu do nezaměstnanosti u žen a mužů, kteří již na trhu práce jsou, tedy po rodičovské či mateřské se již na trhu práce úspěšně integrovali. Výsledky analýzy mohou být dále ovlivněny omezenou velikostí populace spadající v našem výzkumu k nezaměstnaným (297 osob), což může zkreslovat daná zjištění. Pozitivní vliv otcovství na míru zaměstnanosti mužů potvrzuje zjištění z analýzy statistických dat výše.

Data z reprezentativního šetření „Životní dráhy 2010“, které se uskutečnilo na konci první fáze ekonomické krize, prokázala nárůst rizik nezaměstnanosti a dlouhodobé nezaměstnanosti, resp. problémů z nezaměstnanosti se vymanit a nalézt zaměstnání zejména pro mladé lidi do 30 let, a to bez ohledu na pohlaví. Rizikem nezaměstnanosti byly významně ohroženy skupiny žen s nižším než středoškolským vzděláním a muži s nízkým vzděláním a v málo kvalifikovaných zaměstnáních. Ženy vysokoškolačky měly více než před krizí jednoznačnou výhodu v rámci populace žen při získávání zaměstnání. Mezi lety 2008 a 2010 také výrazně narostl podíl nejistých typů práce, které jsou nabízeny zejména mladým ženám – práce na zkrácený úvazek, smlouva na dobu určitou.

Závěr

V tomto článku jsme ukázaly, jak se propojují dopady krize na růst nezaměstnanosti z hlediska genderu, třídy a věku, resp. jaký dopad měla krize na různé skupiny populace z hlediska vybraných dimenzí těchto charakteristik. Tak bylo možné identifikovat skupiny populace, které se v ČR v ekonomické krizi staly „narázníkem“, a ty, které se negativním dopadům krize na zaměstnanost vyhnuly. Zaměřily jsme se na mladší věkové skupiny, které byly jak v ČR, tak i v celoevropském měřítku dopady krize zasaheny nejvíce, a na části životní dráhy spojené s raným rodičovstvím, které má v evropském srovnání zcela bez-

precedentně nejnegativnější dopad na ženy v ČR. S využitím meziskupinového přístupu v rámci intersekcionální perspektivy jsme ukázaly, jak vzájemné působení genderu, vzdělání (třídy), věku, resp. rodičovství měnilo šance udržet si zaměstnání nebo upadnout do nezaměstnanosti v době ekonomické krize. Postupné přidávání jednotlivých linií nerovností navíc ukazuje, jak zkrácený nebo naopak přesnější může být výsledný obraz, pokud některou z těchto charakteristik vynecháme, nebo naopak zahrneme do analýzy v kombinaci s dalšími. To je výzvou pro stratifikační výzkum, aby systematicky zahrnoval do komplexních modelů gender v interakci s dalšími charakteristikami.

Ukázaly jsme, že krize přinesla nárůst diferenciací šancí uplatnit se na trhu práce podle věku, vzdělání a rodičovství, a to jak u žen, tak i u mužů. Nejnegativněji postiženou vzdělanostní skupinou v důsledku krize jsou muži s nízkým vzděláním. Ti se stali v současné krizi „narázníkem“ a došlo u nich k výraznému poklesu zaměstnanosti. U otců se základním vzděláním nebo s vyučením sice vzrostla nezaměstnanost, obecně ale nepřestalo platit, že otcové malých dětí mají v ČR vyšší míru zaměstnanosti než ti bezdětní nebo s dětmi staršími. Mezi matkami dětí se projevila výraznější diferenciací podle vzdělání. Došlo totiž k poklesu již tak velmi nízké míry zaměstnanosti matek dětí do šesti let s nízkým vzděláním a zároveň k mírnému nárůstu míry zaměstnanosti žen s vyšším vzděláním s dětmi do šesti let. Výrazný rozdíl mezi zaměstnaností matek a otců se koncentruje téměř výhradně do období, kdy mají předškolní děti, a snižuje se až na úroveň nižší, než je průměr zemí EU v období, kdy mají muži a ženy starší děti. Přitom ale stále platí, že míra zaměstnanosti matek dětí do šesti let dokonce ani u matek s vysokoškolským vzděláním nepřesahuje 50%, takže je u všech vzdělanostních kategorií matek méně než poloviční ve srovnání se stejně vzdělanými otci malých dětí. I analýza z hlediska věkových skupin ukázala, že nejvíce ohrožené nezaměstnaností jsou ženy ve věku do 35 let, jde tedy o jasnou souvislost s aktuálním nebo potenciálním mateřstvím. Dlouhé přerušování pracovní dráhy u matek malých dětí a snaha o návrat do dvoupříjmového modelu rodiny po rodičovské nebo po nástupu dětí do školy navíc zřejmě startuje další řetězec ohrožení matek nejistou prací a negativně poznamenává celou jejich pracovní dráhu.

Nárůst nejistoty na trhu práce skutečně nebyl způsoben jen nárůstem nezaměstnanosti, ale také zhoršováním pracovních podmínek a zvyšujícím se ohrožením nezaměstnaností. Šlo o výrazný nárůst práce na zkrácený úvazek, a to zejména u mladých žen, které nově vstupovaly do zaměstnání v prvním období ekonomické krize.

Analýza historických událostí ukázala, že význam vzdělání pro udržení nebo získání zaměstnání v důsledku krize výrazně narostl pro muže i pro ženy. Pro muže však představuje již středoškolské vzdělání s maturitou významnou ochranu před nezaměstnaností. Zároveň pro ženy zajiš-

tuje terciální vzdělání signifikantní snížení rizika ztráty zaměstnání oproti vzdělání středoškolskému. Skupinou, která byla negativními důsledky ekonomické krize na trhu práce zasažena nejvíce, jsou mladí lidé do 24 let. Negativní dopad krize na tuto skupinu může mít dlouhodobý vliv i na životní rozhodování, partnerské a rodinné starosti těch, kterých se dotkne nejvíce. Populace mladých lidí do 24 let v roli „narázníku“ v současné krizi „absorbovala“ velkou část celkového nárůstu nejistých typů práce a špatných pracovních podmínek, jako jsou smlouvy na dobu určitou a zkrácený pracovní úvazek na českém trhu práce. Situace mladých mužů se základním vzděláním a vyučením se rapidně zhoršila, když jejich míra nezaměstnanosti přesáhla 50 %. V populaci mladých mužů došlo ve srovnání s populací mladých žen v průběhu ekonomické krize k výraznějšímu nárůstu zaměstnaných na dobu určitou a zaměstnaných na zkrácený úvazek, avšak ani jeden z těchto negativních ukazatelů nepřesáhl míru, kterou jsou jimi postiženy mladé ženy.

Závěrem lze říci, že ekonomická krize spíše než ke snížení genderových nerovností přispěla k jejich prohloubení a k výraznému nárůstu diferenciací společnosti nejen podle genderu, ale také podle vzdělání, věku a ekonomického statusu. Úkolem dalšího výzkumu bude doplnit tuto meziskupinovou makroperspektivu a osvětlit, jak jednotlivé skupiny na mikroúrovni svých životních příběhů prožívají, interpretují (Choo & Ferree, 2010) a reagují na změny ve své situaci.

Literatura

- Acker, J. 2006. „Inequality Regimes: Gender, Class, and Race in Organizations.“ *Gender & Society*, Vol. 20, No. 4: 441–464, <http://dx.doi.org/10.1177/0891243206289499>.
- Annesley, C., Scheele, A. 2011. „Gender, Capitalism and Economic Crisis: Impact and Responses.“ *Journal of Contemporary European Studies*, Vol. 19, No. 3: 335–347, <http://dx.doi.org/10.1080/14782804.2011.610604>.
- Arulampalam, W. 2001. „Is Unemployment Really Scarring? Effects of Unemployment Experiences on Wages.“ *The Economic Journal*, Vol. 111, No. 475, F585–F605.
- Bell, D. N. F., Blanchflower, D. G. 2009. *What should be done about rising unemployment in the OECD?* [online]. IZA Discussion Paper No. 4455. [cit. 7. 5. 2013]. Dostupné z: <<http://ftp.iza.org/dp4455.pdf>>.
- Bell, D. N. F., Blanchflower, D. G. 2010. *Youth Unemployment: Déjà Vu?* [online]. IZA Discussion Paper No. 4705. [cit. 7. 5. 2013]. Dostupné z: <<http://ftp.iza.org/dp4705.pdf>>.
- Bettio, F., Corsi, M., Lyberaki, A., Lodovici, M. S., Verashchagina, A. 2013. *The Impact of the Economic Crisis on the Situation of Women and Men. Synthesis report*. [online]. Luxembourg: European Commission – Directorate-General for Justice. [cit. 7. 8. 2014]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/documents/130410_crisis_report_en.pdf>.

- Bourdieu, P. 1986. „The Forms of capital.“ Pp. 241–258 in J. G. Richardson (ed.). *Handbook of theory and research for the sociology of education*. New York: Greenwood.
- Brah, A., Phoenix, A. 2004. „Ain't I A Woman? Revisiting Intersectionality By Avtar Brah and Ann Phoenix.“ *Journal of International Womens Studies*, Vol. 5, No. 3: 75–86.
- Crenshaw, K. 1991. „Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color.“ *Stanford Law Review*, Vol. 43, No. 6: 1241–1299.
- Elson, D. 2010. „Gender and the global economic crisis in developing countries: a framework for analysis.“ *Gender and Development*, Vol. 18, No. 2: 201–212, <http://dx.doi.org/10.1080/13552074.2010.491321>.
- Esping-Andersen, G. 2009. *The Incomplete Revolution: Adapting women to New Roles*. Cambridge: Polity Press.
- Formánková, L., Dobrotić, I. 2011. „Mothers or institutions? How women work and care in Slovenia and Czech Republic.“ *Journal of Contemporary European Studies. Crises and the Gendered Division of Labour in Europe Today*, Vol. 19, No. 3: 409–427.
- Formánková, L. 2010. „Ideály péče v kontextu nových sociálních rizik.“ *Sociální studia*, roč. 7, č. 1: 69–92.
- Formánková, L., Křížková, A. 2010. „Odras nejistot, znevýhodnění a marginalizace na trhu práce v biografických výpovědích žen s nízkým vzděláním.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 11, č. 2: 23–35.
- Feřtová, M., Temelová, J. 2011. „Prostorová specifika strukturální nezaměstnanosti na úrovni obcí v České republice.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, roč. 47, č. 4: 681–715.
- Hamplová, D. 2010. „Stávají se pracovní dráhy mladých mužů nestabilní?“ Pp. 59–78 in Chaloupková, J. (ed.). *Proměny rodinných a profesních startů*. Praha: SOÚ AV ČR.
- Hašková, H. 2005. „Pracující matky a genderové role ve výsledcích mezinárodního longitudinálního výzkumu.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 6, č. 1: 22–27.
- Hašková, H. 2011. „Proměny časování a způsobu návratu matek do zaměstnání.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 12, č. 2: 40–52.
- Hora, O., Sirovátka, T. 2012. *Srovnání efektů aktivní politiky zaměstnanosti v České republice v období růstu (2007) a během první fáze krize (2009)*. Praha: VÚPSV, v. v. i.
- Chaloupková, J. (ed.). 2010. *Proměny rodinných a profesních startů*. Praha: SOÚ AV ČR.
- Choo, H. Y., Ferree, M. M. 2010. „Practicing Intersectionality in Sociological Research: A Critical Analysis of Inclusions, Interactions, and Institutions in the Study of Inequalities.“ *Sociological Theory*, Vol. 28, No. 2: 129–149, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9558.2010.01370.x>.
- Kalmijn, M. 2011. „The Influence of Men's Income and Employment on Marriage and Cohabitation: Testing Oppenheimer's Theory in Europe.“ *European Journal of Population = Revue Européenne de Démographie*, Vol. 27, No. 3: 269–293, <http://dx.doi.org/10.1007/s10680-011-9238-x>.
- Katrňák, T., Mareš, P. 2007. „Segmenty zaměstnaných a nezaměstnaných v České republice v letech 1998 až 2004.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, roč. 43, č. 2: 281–303.
- Kolářová, M. 2008. „Na křižovatkách nerovností: gender, třída a rasa/etnicita.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 9, č. 2: 1–10.
- Křížková, A., Dudová, R., Hašková, H., Maříková, H., Uhde, Z. (eds.). 2008. *Práce a péče: proměny „rodičovské“ v České republice a kontext rodinné politiky Evropské unie*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Křížková, A., Maříková, H., Hašková, H., Formánková, L. 2011. *Pracovní dráhy žen v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Křížková, A., Vohlídalová, M. 2009. „Rodiče na trhu práce: mezi prací a péčí.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, roč. 45, č. 1: 31–60.
- Leschke, J., Jepsen, M. 2011. *The Economic Crisis – Challenge or Opportunity for Gender Equality in Social Policy Outcomes? A Comparison of Denmark, Germany and the UK*. [online]. ETUI Working Paper 2011.04. [cit. 10. 3. 2012]. Dostupné z: <<http://ssrn.com/abstract=2221837>. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2221837>>.
- Mareš, P., Sirovátka, T., Vyhřídál, J. 2003. „Dlouhodobě nezaměstnaní – životní situace a strategie.“ *Sociologický časopis*, roč. 39, č. 1: 37–54.
- Maříková, H., Křížková, A., Vohlídalová, M. 2012. *Živitelé a živitelky: reflexe (a) praxe*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- McCall, L. 2005. „The Complexity of Intersectionality.“ *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, Vol. 30, No. 3: 1771–1800, <http://dx.doi.org/10.1086/426800>.
- Mihaylova, D. 2004. *Social Capital in Central and Eastern Europe. A Critical Assessment and Literature Review*. Budapest: Central European University.
- Mills, M., Blossfeld, H. P. 2005. „Globalization, uncertainty and the early life course. A theoretical framework.“ Pp. 1–24 in Blossfeld, H. P., Klijzing, E., Mills, M., Kurz, K. (eds.) *Globalization, Uncertainty and Youth in Society*. London, New York.
- Pearson, R., Sweetman, C. 2011. „Introduction.“ Pp. 1–14 in Pearson, R., Sweetman, C. (eds.). *Gender and the Economic Crisis*. Oxford: Oxfam.
- Penner, A. M., Saperstein, A. 2013. „Engendering Racial Perceptions: An Intersectional Analysis of How Social Status Shapes Race.“ *Gender & Society*, Vol. 27, No. 3: 319–344, <http://dx.doi.org/10.1177/0891243213480262>.
- Plantenga, J., Remery, C., Lodovici, M. S. 2013. *Youth unemployment: starting fragile*. [online]. Brussels: European Commission, Directorate-General for Justice. [cit. 10. 5. 2013]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/documents/130902_starting_fragile_report_2013_en.pdf>.
- Rubery, J. 2014. „From ‚Women and Recession‘ to ‚Women and Austerity‘: A framework analysis.“ Pp. 17–36 in

- Karamessini, M., Rubery, J. (eds.). *Women and Austerity. The Economic Crisis and the Future of Gender Equality*. London, New York: Routledge.
- Rubery, J., Rafferty, A. 2013. „Women and recession revisited.“ *Work, Employment & Society*, Vol. 27, No. 3: 414–432, <http://dx.doi.org/10.1177/0950017012460314>.
- Seguino, S. 2011. „The Global Economic Crisis, its Gender Implications, and Policy Responses.“ *Gender and Development*, Vol. 18, No. 2: 179–199, <http://dx.doi.org/10.1080/13552074.2010.491318>.
- Shields, S. A. 2008. „Gender: An Intersectionality Perspective.“ *Sex Roles*, Vol. 59, No. 5–6: 301–311, <http://dx.doi.org/10.1007/s11199-008-9501-8>.
- Sirovátka, T. et al. 2006. *Rodina, zaměstnání a sociální politika*. Brno, Boskovice: Albert.
- Sirovátka, T., Hora, O., Tomešová-Bartáková, H., Vyhliďal, J. 2010. „Hodnocení účinnosti programů aktivní politiky zaměstnanosti před příchodem finanční a ekonomické krize.“ *Fórum sociální politiky*, roč. 4, č. 2: 13–18.
- Skans, O. N. 2011. *Scarring Effects of the First Labor Market Experience*. [online]. IZA Discussion Paper No. 5565. [cit. 7. 5. 2013] Dostupné z: <<http://ftp.iza.org/dp5565.pdf>>.
- Tomešová-Bartáková, H. 2009. *Cesta zpátky. Návrat žen po rodičovské dovolené na trh práce v České republice*. Brno: Masarykova univerzita.
- Verick, S. 2009. *Who is Hit Hardest During a Financial Crisis? The Vulnerability of Young Men and Women to Unemployment in an Economic Downturn*. [online]. IZA Discussion Paper No. 4359. [cit. 30. 3. 2012] Dostupné z SSRN: <<http://ssrn.com/abstract=1455521>>.
- Vohlídalová, M., Formánková, L. 2012. „Částečné úvazky v České republice: šance nebo riziko?“ *Fórum sociální politiky*, roč. 6, č. 5: 17–21. Dostupné z: <http://www.vupsv.cz/sites/File/forum_socialni_politiky/Obsah_5-2012.pdf>.
- Walby, S. 2007. „Complexity Theory, Systems Theory, and Multiple Intersecting Social Inequalities.“ *Philosophy of the Social Sciences*, Vol. 37, No. 4: 449–470, <http://dx.doi.org/10.1177/0048393107307663>.
- Walby, S. 2009. *Gender and the financial crisis. UNESCO Project on 'Gender and the Financial Crisis'*. [online]. UNESCO Project on 'Gender and the Financial Crisis.' [cit. 10. 3. 2012]. Dostupné z: <http://www.lancaster.ac.uk/fass/doc_library/sociology/Gender_and_financial_crisis_Sylvia_Walby.pdf>.
- Yuval-Davis, N. 2012. „Dialogical Epistemology—An Intersectional Resistance to the “Oppression Olympics.”“ *Gender & Society*, Vol. 26, No. 1: 46–54, <http://dx.doi.org/10.1177/0891243211427701>.
- Yuval-Davis, N. 2013. *A Situated Intersectional Everyday Approach to the Study of Bordering*. [online]. Euborderscapes Working Paper No. 2. [cit. 10. 4. 2014]. Dostupné z Euborderscapes: <http://www.euborderscapes.eu/fileadmin/user_upload/Working_Papers/EUBORDERSCAPES_Working_Paper_2_Yuval-Davis.pdf>.

Poznámky

- 1** Tato stať vznikla za podpory Grantové agentury České republiky v rámci projektu „Proměny forem partnerského a rodinného života z hlediska konceptu životních drah“ (P404/10/0021).
- 2** Eurostat; EU-SILC šetření. ČR měla a má dlouhodobě nejnížší podíl populace ohrožené chudobou v rámci EU.
- 3** Eurostat, Labour Force Survey 2013.
- 4** OECD (2012), OECD Family Database, OECD, Paris.
- 5** V současnosti, po vstupu Chorvatska v roce 2013, má Evropská unie celkem 28 členských států. My však do analýzy zahrnujeme data do roku 2012 včetně, kdy bylo členů 27, a proto v tomto článku také srovnání vztahujeme k EU-27.
- 6** Eurostat, Labour Force Survey 2013.
Rozdíl ve mzdách (gender pay gap) představuje rozdíl mezi průměrnou hrubou hodinovou mzdou zaměstnaných mužů a zaměstnaných žen, vyjádřený jako procento průměrné hrubé hodinové mzdy zaměstnaných mužů. Tento údaj je výsledkem šetření struktury mezd, do kterého jsou zahrnuti všichni zaměstnanci vybraných podniků s více než deseti zaměstnanci.
- 7** Rozdíl míry zaměstnanosti žen s dětmi do šesti let a míry zaměstnanosti žen bez dětí do šesti let (bezdětných žen a žen se staršími dětmi) je dlouhodobě okolo 40 procentních bodů. Eurostat, Labour Force Survey 2013.
- 8** V angličtině se používá termín „buffer“ nebo „buffer job“ (Bettio a kol. 2013; Rubery, Rafferty 2013; Rubery 2014).
- 9** K tomu došlo i v ČR, kde mezi lety 2009 a 2011 poklesl hrubý rozdíl v průměrných mzdách mužů a žen z 25,9 procentních bodů na 21 procentních bodů. Zdroj: Eurostat; Labour Force Survey.
- 10** Zahraniční studie hovoří o tzv. scarring effect a docházejí ke shodnému závěru, že negativní dopad postihuje jak mladé ženy, tak i mladé muže (Arulampalam 2001; Skans 2011).
- 11** Eurostat Labour Force Survey (2013).
- 12** Eurostat, Labour Force Survey (2013).
- 13** Zdroj: Eurostat, Labour Force Survey (2013).
- 14** Data pro skupinu s vysokoškolským vzděláním neuvádíme, protože nebyla úplná za všechna čtvrtletí a dostupná data se pohybovala velmi blízko údajům týkajícím se středoškolačů.
- 15** Zdroj: Eurostat; Labour Force Survey (2013).
- 16** Zdroj: Eurostat; Labour Force Survey (2013).
- 17** Data ČSÚ, 2013, <http://www.czso.cz/csu/csu.nsf/kalendar/aktual-hdp>.

© Alena Křížková, Lenka Formánková, 2014

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2014

PhDr. Alena Krížková, Ph.D. je vědecká pracovnice a vedoucí oddělení Gender & sociologie Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i. Zabývá se ekonomickou nezávislostí žen, genderovými nerovnostmi, kombinací práce a rodiny a genderovými vztahy v organizacích, managementu a podnikání. V poslední době byla spoluautorkou knih *Živitelé a živitelky: reflexe (a) praxe* (SLON 2012) a *Pracovní dráhy žen v České republice* (SLON 2011). Korespondenci zasílejte na adresu: alena.krizkova@soc.cas.cz.

Mgr. et Mgr. Lenka Formánková, Ph.D., pracuje v oddělení Gender & sociologie Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i., a na Fakultě sociálních studií MU v Brně. Ve své vědecké práci se zaměřuje na genderovou analýzu sociální politiky v českém a mezinárodním kontextu a na studium genderových vztahů na trhu práce a v rodině. Výsledky svého výzkumu publikuje v tuzemských a zahraničních recenzovaných (např. *Gender, rovné příležitosti*, výzkum; *Journal of Contemporary European Studies*) a impaktovaných časopisech (*Sociológia*; *Journal of Social Policy and Administration*). Autorsky se podílela se na knize *Pracovní dráhy žen* (SLON 2011). Korespondenci zasílejte na adresu: lenka.formankova@soc.cas.cz.

Kutálková, Petra, Kobová, Ľubica (eds.). 2013. *Sexuální násilí. Proč se nikdo neptá?* Praha: In IUSTITIA.

Podle výzkumu Agentury Evropské unie pro základní práva (FRA) zažilo v Evropě od svých 15 let nějakou formu sexuálního násilí 11 % žen, 5 % žen má zkušenost se znásilněním. V České republice má po patnáctém roce věku zkušenost s fyzickým anebo sexuálním násilím, jak ze strany partnerů, tak ze strany jiných lidí, 32 % žen.

Klientky a klienti se se svými zkušenostmi a potřebami, které vznikly v důsledku prožitého sexuálního násilí, zpravidla neobracejí na sociální pracovnice a pracovníky. Ani personál sociálních služeb téma sexuálního násilí ve většině případů v praxi sám neotvírá. Mezi přítomností sexuálního násilí v životech žen a připraveností pomáhajících profesí se sexuálním násilím zabývat zeje obrovská propast. Jak ji překonat?

Zázračná, rychlá a univerzální řešení neexistují. Po několika cenných publikacích, jež byly dosud v českém jazyce k problematice sexuálního násilí vydány, přichází *Sexuální násilí: Proč se nikdo neptá?* se specifickou perspektivou. Autorky a autoři příspěvků v publikaci uvažují o roli a možnostech sociální práce a dalších institucí v úsilí o skončení sexuálního násilí.

Publikace je neprodejná. O možnosti jejího obdržení se informujte na in-ius@in-ius.cz anebo si ji stáhněte na adrese <http://www.in-ius.cz/dwn/sexpublikace/sexualninasili-kniha-web.pdf>.